

SINXRON TARJIMADA LEKSIK KOMPRESSIYADAN FOYDALANISH USULLARI

Paraxadova Zulkaya Xidirbayevna

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10628259>

Annotatsiya. Ushbu maqolada sinxron tarjima jarayonida leksik kompressiyadan foydalanish usullari, mohiyati, lingvistik jihatlari muhokama etiladi hamda o'zbek va ingliz tili misolida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Kompressiya, lingvistika, sinxron tarjima, metod.

Sinxron tarjima jarayoni bilan bog'liq nutqiy komressiya mexanizmi tadqiqotchilarda katta qiziqish uyg'otmoqda. Agar komressiya mexanizmining psixolingvistik tabiati allaqachon yetarlicha o'rganilgan bo'lsa, bir qator til birikmalari uchun komressiyani miqdoriy xususiyatlari aniqlangan, komressiyaning asosiy usullari aniqlangan bo'lsa, muayyan til birikmalariga xos bo'lgan jumalarning sintaktik va leksik-semantik tuzilishidagi o'zgarishlar biz uchun kamroq o'rganilgan tomon bo'lib tuyuladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Tadqiqotchilarning izohlashicha, xususan, sinxron tarjimaga qiziqishi nisbatan yaqinda, XX asrning 60-yillarida paydo bo'ldi. Sinxron tarjima sohasidagi tadqiqotlar psixolingvistika sohasidagi tadqiqotlar bilan parallel ravishda rivojlandi, chunki sinxron tarjimaning o'ziga xos xususiyatlari nafaqat tilshunoslar, balki sinxron tarjima ham o'rgangan yoki uni tegishli sohalarda eksperimental tadqiqotlar uchun asos sifatida ishlatgan psixologlar va psixolingvistlarning e'tiborini tortdi [2].

TADDIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Hozirgi kungacha mahalliy tilshunoslikda nutqiy komressiyani o'rganish asosan ingliz tilidan o'zbek tiliga sinxron tarjima qilish bo'yicha tadqiqotlar bilan ta'minlangan. Bunday holda, komressiyaning zarurati ravshan, chunki bu o'zbek tilidagi o'rtacha so'z uzunligining ingliz tilidagi o'rtacha so'z uzunligidan oshib ketishi bilan izohlanadi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidan inglizchaga sinxron tarjima qilish yo'nalishi bilan nutqiy komressiya ham muqarrar [1].

Nutqiy komressiya - bu ma'ruzachining kommunikativ vazifasiga jiddiy zarar etkazmasdan, matnning bo'g'in qiymatini kamaytirish usuli. Nutqiy komressiya so'zlarning qismlarini sinonim yoki almashtirishga yaqinlashtiradi va bo'g'in qiymatini pasayishi bilan, shuningdek nutq segmentini chetga surib, oldingi segmentlarning semantik tarkibini takrorlash bilan yoki aloqa holatida bo'lgan ma'lumotlarni olib yurish yoki aloqa vazifasi nuqtai nazaridan ortiqcha.

Nutqiy komressiya tabiiy hodisaga o'xshaydi, bu sinxron tarjimada hamroh bo'ladi. Avvalo, bu tillardagi tizimli farqlarga, shuningdek tarjimaning bir turi sifatida sinxron tarjimaning xususiyatlariga asoslanadi. Sinxron tarjimada komressiya hodisasi nutq faoliyatining bir qator til va psixologik qonuniyatlaridan, xususan, dastlabki bayonotning yadrosi orqaga qaytish paytida nutq xabarlarini yetkazish qonuniyatlaridan kelib chiqadi, bu tushunish uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va ikkilamchi a'zolar tomonidan ifoda etilgan xabar tafsilotlari transkodlash paytida yo'qoladi. Bir xil tilda og'iz orqali yuborish jarayonida ovozi xabarning hajmini 60% gacha kamaytirish odatiy holdir. Matn hajmining sezilarli darajada qisqarishiga qaramay, xabardagi jumlar soni, qoida tariqasida, deyarli o'zgarmaydi.

Komressiyaning zarurati nafaqat sinxron tarjima jarayonida vaqt etishmasligi, balki ma'ruzachi nutqini yanada rivojlantirish, tarjima yechimlarini izlash va amalga oshirishni bir vaqtning o'zida bashorat qilish bilan ham belgilanadi. Shu bilan birga, bir vaqtning o'zida tarjimoni bajarish tezligi har bir tarjimon uchun individualdir va uning tarjima qobiliyati bilan cheklangan ma'lum chegaralar mavjud.

Matnni bir tildan boshqa tilga tarjima qilganda, bo'g'inlar sonining ko'payishi va matn hajmining oshishi mumkin. Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilganda, matnning bo'g'in qiymati bir yarim baravar o'sishi mumkin, va tarjima qilishda matn ikki baravar ko'payishi mumkin. Taxmin qilish mumkinki, o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda, aksincha, matnning umumiy hajmida pasayish bo'lishi kerak (inflatsiya yo'qligi, ingliz tilida qisqa bo'g'inli so'zlar va boshqalar), bu sinxronistning vazifasini soddalashtirishi va komressiya zaruratini bartaraf qilishi mumkin edi. Ammo, bizning kuzatishlarimizga ko'ra, komressiya o'zbek-ingliz tarjima jarayonida sinxronistlar tomonidan keng qo'llaniladi. Agar ma'ruzachi o'rtacha yoki tez sur'atda nutq so'zlasa, u holda tarjimon uchun qiyin bo'ladi va ba'zan ma'ruzachi nutqini amalga oshirayotganda tarjimon to'liq matnni yetkazish uchun vaqt topolmaydi. Muammo nutqiy komressiya orqali hal qilinadi, bu o'z navbatida nutqiy tejash prinsipi, shuningdek sinxronistning o'z nutqida maksimal pauzalarni ushlab turish istagi bilan bog'liq bo'lib, ehtimol tinglash va nutq jarayonlarini o'z vaqtida birlashtirishdan qochadi.

Ko'pincha sinxron tarjima jarayonida batafsil tushuntirish yoki sharh talab qiladigan so'zlar yoki iboralarga komressiya qo'llaniladi. Chunki vaqt bosimi sharoitida tushuntirish yoki izohlashning imkoni yo'q, bu ko'pincha iboralarning so'zma-so'z tarjimasiga yoki ularni hato tarjima qilishga olib keladi.

Misol uchun:

"Aytilgan so'z uchib ketadi - chumchuq emas, tutib olgani" degan gapga kelsak, Zoshchenko aytdi: so'z uchib ketadi - chumchuq emas, siz ushlay olmaysiz, lekin ular bizni tutib olishadi va qamoqqa tashlashadi.

Inglizcha sinxron tarjimada:

But if speaking about "the words, - which is Russian say... saying goes, - is not a sparrow, which you cannot catch when it is freed". In our casethe word can be... caught and can be put behind the bars.

XULOSA VA MUNOZARA

Kuzatishlarimizga ko'ra, komressiya tarjima jarayonida sinxronistlar tomonidan keng qo'llaniladi. Tarjima jarayonidagi vaqt yetishmasligi muammosi nutqiy komressiya orqali hal qilinadi, bu o'z navbatida nutqiy tejash prinsipi, shuningdek sinxronistning o'z nutqida maksimal pauzalarni ushlab tura olishiga, tinglash va nutq jarayonlarini o'z vaqtida birlashtirishga imkon beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Gurin I.V. Sinxron tarjimada nutqni siqish muammosi. Tadqiqot usullari va usullari. Filologiya fanlari. Nazariya va amaliyotga oid savollar. № 1 (1) 2018 yil.
2. Komissarov V. N. Tarjima va muloqot. - M., 2017 yil.
3. Tunkel V. D. Nutq xabarlarini og'zaki uzatish masalasi bo'yicha. Muallifning qisqacha mazmuni. Ph.D. dis. - M., 2015 yil
4. Chernov G.V. Sinxron tarjima: nutqni siqish - lingvistik muammo // Tarjimonning daftarlari. - M., 2019 yil.